

Vosylius Sezemano kultūrų savitumo samprata

RŪTA MARIJA VABALAITĖ

Vilniaus pedagoginis universitetas, Pedagogikos ir psichologijos fakultetas, Etikos katedra, Studentų g. 39, LT-08106 Vilnius

El. paštas: marijavabalaite@mail.tele2.lt

Straipsnyje nagrinėjamos Sezemano tautinių kultūrų savitumo, jų saugojimo ir plėtojimo idėjos. Tiesiogiai nediskutuojant dėl ypatingos lietuvių tautos misijos sampratos, Sezemanas kur kas nuosekliau negu Levas Karsavinas vertino kiekvienos tautos kultūros laimėjimus, kartu įspėdamas dėl praeities pervertinimo ir iš to kylančio romantizmo pavojaus. Sezemanas teigė, jog svarbiau rūpintis ne kultūros tautiškumu, o jos gilumu. Jis netapatino tautinės kultūros puoselėjimo su tradicijos išsaugojimu, kiekvieną kultūrą ragino būti atvirą viskam, kas per jos istoriją nenustojo aktualumo, taip pat ir kitų kultūrų laimėjimams. Nacionalizmą autorius vertino teigiamai, nes jame išvėlgė tautinių kultūrų galią priešintis niveliacijai ir standartizacijai, bet priminė ir apie jame glūdintįs provincialumo bei ribotumo pavojus.

Raktažodžiai: tautiškumas, Kitas, kultūrų įvairovė, specializacija, universalumas

ĮVADAS

Dauguma Vosylius Sezemano filosofijos tyrėjų savo dėmesį sutelkia į jo pažinimo teoriją, estetiką ir filosofijos istoriją. Biografijose visada pažymimas Sezemano indėlis į atgyjančią nepriklausomos Lietuvos dvasinę kultūrą, pastangos išsaugoti istorinį lietuvių kultūros paveldą, sudaryti lietuvišką filosofijos terminologiją bei sukurti Europos lygį atitinkančią Lietuvos filosofiją. Jaudinantys žodžiai palydi jo vadovėlį: „rusi mano sieloje žarįjukė vilties, kad bus šiuo logikos kursu šiek tiek lietuvių tautai, su neapsakomu nuoširdumu mokslo šviesos trokštančiai ir jos versmių ieškančiai, patarnauta“ (Sezemanas 1970: 122–131). Šio straipsnio tikslas – paanalizuoti Sezemano tautinių kultūrų savitumo, jų saugojimo ir puoselėjimo idėjas.

KULTŪRŲ SAVITUMAS

Pirmiausiai atkreiptinas dėmesys į tai, kad Sezemano išsilavinime susipynė dviejų tautų filosofinės tradicijos: filosofiją ir klasikinę filologiją studijavo Peterburgo universitete, studijas tęsė Marburgo ir Berlyno universitetuose. Dirbdamas Lietuvoje Sezemanas tapo mūsų tautinio meno žinovu, filosofijos srities straipsnių tuo laikotarpiu leidžiamai *Lietuviškajai enciklopedijai* autoriumi. Mūsų temai yra svarbi jo straipsnio apie Johanną Gottfriedą Herderį dalelė „Herderis ir lietuvių dainos“. Herderis detalčiai registravo jam žinomas lietuviškas dainas ir su jomis pažindino vokiečių visuomenę. Sezemanas dėmesingai aprašė Herderio požiūrį į tautinių kultūrų įvairovės reikšmingumą. Minėtasis straipsnio aspektas nėra atsitiktinis, nes jei palyginsime jame pateiktas mintis su paties Sezemano idėjomis, išreikštomis kituose darbuose, galėsime tvirtinti, kad Herderio požiūris jam buvo artimas. „Kad ir kokie skirtingi yra tie keliai, kuriais vyksta atskirų tautų istorinė raida, galiausiai jie visi veda prie to paties tikslo: jie realizuoja humaniškumo idealą, t. y. laipsniškai kelia aikštėn bei išskleidžia visas tas kūrybines

jėgas, kurios glūdi žmogaus prigimtyje. Šia prasme istorija ir gamta yra tie veiksniai, kurie išauklėja žmoniją. Kiekviena tauta įneša pagal savo individualybę savo ypatingą indėlį į bendrą humaniškos kultūros lobyną“ (Sezemanas 1997: 332).

Prisiminkime gerai žinomą Stasio Šalkauskio ir Antano Maceinos diskusiją apie lietuvių kultūros, kaip rytų ir vakarų kultūrų tarpininkės, vaidmenį. Kūrinyje *Lietuvių tauta ir jos ugdymas* Šalkauskis rašė: „realizuoti savo civilizacijoje dviejų pasaulių arba, tikriaus, dviejų mūsų pasaulio pusių sintezė, štai aukštasis tautos pašaukimas, štai idealas vertas didžiausių pastangų, didžiausių aukų. Sąmoningas šito idealo vykdymas turi patiekti lietuvių tautai tikros savo vertės pajautimo ir sykiu apreikšti kultūringam pasauliui ypatingą jos fizionomiją ir tuo įtikinti jį apie tautinių jos teisių neliečiamumą“ (Šalkauskis 1933: 48). Maceina sutiko su šia tautos misijos samprata, tik pabrėžė, jog rusų, vokiečių ir lenkų kultūros gali tapti akstinu atgaivinti lietuvių tautos dvasioje tuos vakarų ir rytų kultūrų pamatus, kurių elementai dėl lietuvių tautos savitos istorijos yra būdingi jai pačiai (Maceina 1991: 418–440). Sezemanas tiesiogiai nepateikė savos ypatingos lietuvių tautos misijos sampratos, bet domėjosi tautinės kultūros savitumo problema.

Du autoriaus straipsnius – „Tautinės kultūros klausimu“ ir „Vokiečių idealizmas XIX a. pradžioje ir tautos problema“ – galima laikyti rimtu indėliu analizuojant lietuvių ir kitų tautinių kultūrų vaidmenį pasaulinės kultūros raidai. Šia prasme svarbus ir Sezemanas pranešimo „Apie slavofiliją“ rankraštis. Be perdėto romantizmo, su moksliniu objektyvumu autorius nagrinėja ir rusų kultūros misiją, o klausimą apie jos ypatingą visumiškumą ir gebėjimą išgelbėti pasaulinę kultūrą nuo negatyvių europietiškojo racionalizmo pasekmių palieka atvirą (Sezemanas 1997: 122–131). Lietuvių autorių mintis Sezemanas laiko romantinėmis ir gerokai konservatyviomis. Jo patarimas – pirmiausiai rūpintis tuo, kad kultūra būtų atvira viskam, kas per istoriją nenustojo aktualumo, taip pat ir svarbiausiems kitų kultūrų laimėjimams. „Tai, ko visų pirma reikia stengtis siekti, yra ne kultūros tautiškumas, bet jos gilumas. Tiktai gilinantis į kultūrinį darbą pabunda ir stiprėja žmogaus ir tautos kūrybinės jėgos. Gili kultūra kartu yra organiška. O organiška kultūra negali būti netautiška“ (Sezemanas 1997: 624).

Žinan platesnį kontekstą, šios mintys neatrodo originalios. Dar 1883 m. kūrinyje *Nacionalinis klausimas Rusijoje. Pirmas leidinys* objektyviai vertindamas nacionalines kultūras Vladimiras Solovjovas rašė: „atsiskyrimas nuo to, kas sava, bet menka (viena vertus, nuo nesantikos, tarpusavio vaidų ir savivalės, kita vertus – nuo išskirtinumo ir uždarumo, nuo dvasios ir minties nejudrumo), paaukojimas blogosios savo paties ir savo gyvenimo pusės dėl aukščiausio gėrio <...> yra tautos išminties dalykas“ (Solovjov 1989: 303). Kita vertus, polinkis nepakankamai įvertinti kitų kultūrų laimėjimus buvo būdingas ne vien to meto lietuvių mąstytojams. Levas Karsavinas, nors ir pasižymėjęs tolerantiškumu kultūrų įvairovei, kaip aukščiausią žmonijos apraišką vertino stačiatikių kultūrą (Karsavin 1993: 171–177). Filosofas, literatas ir publicistas Aronas Šteinbergas, Kaune lankydamas savo motiną ir susitikdamas su senu savo pažįstamu Karsavinu, atsiminimuose rašo, kad pastarasis apie nepriklausomą Lietuvą kalbėjo: „tai, žinoma, ne valstybė. Mano giliausiu įsitikinimu – tai vienas iš nedidelių istorinių nesuipratimų. Lietuva nepriklausomai nuo dabartinio režimo iš esmės turi būti glaudžiai susijusi su Rusija. Lietuvių kalba turi praturtinti rusų kalbą sanskrito elementais. Ir nors lietuviai yra katalikai, jie skiriasi nuo lenkų katalikų, tai kiti katalikai. Būtų gerai, jei saikinga, nebloggerai suprantanti platesnius uždavinius katalikybė rastų savo vietą Rusijoje“ (Karsavin 1994: 494).

Sezemanas pripažįsta, kad Europos kultūrai būtina atsinaujinti. Europos kultūros būklę jis apibūdina panašiai kaip Oswaldas Spengleris, Maxas Weberis, Georgas Simmelis, Jose Ortega y Gassetas. Negatyvias specializacijos ir kultūros sričių atskirties pasekmes bei jų įveikos

galimybes Sezemanas aptarinėja netgi Sokrato, Platono ir Plotino, jau senovėje išryškinusių visuotinius būties ryšius, idėjų kontekste. Straipsnyje „Estetinė kultūra ir estetinis auklėjimas“ autorius konstatuoja, kad šių dienų kultūra auga platyn ir pralenkia jos augimą gilyn. Atskiras žmogus negali aprėpti visos kultūros reiškiniių įvairovės. Sezemano žodžiais, „vyraujančios reikšmės įgyja platus tų pusiau kultūringų žmonių sluoksnius, kuris, kaip tat yra dar senovėje pastebėjęs Sokratas, sudaro kultūros plėtotei daugiau pavojaus negu visiškai bemoksliai ir barbarai; tik paviršutiniškai suvokę kultūrą, jie dedasi tikrojo švietimo skelbėjais ir todėl nemato ir nesupranta tikrosios dvasinės kultūros esmės“ (Sezemanas 1970: 355–356).

Keliuose straipsniuose autorius perpasakoja straipsnio „Kultūros sąvokos ir tragedijos“ mintis, ne visada nurodydamas patį šio straipsnio autorių Georgą Simmelį. Tiesa, Sezemano nuotaika nėra tokia pesimistiška. Jis mano, kad įmanoma įveikti krizę atskirų tautų kūrybinėmis pastangomis, jei šios tautos išlaikys gyvybingą ryšį su savo tautine tradicija ir išnaudos aukščiausius pasaulinės kultūros laimėjimus. Kartu autorius nurodo ir pagrindines krizės įveikos kliūtis. Jis kritikuoja intelektualizmo įsigalėjimą visose kultūrinio gyvenimo srityse, nes šis daro dvasinį gyvenimą banalų, užtveria prieigas prie gilesnių būties plotmių. Ypač pavojingu Sezemanas laiko pozityvizmą, nes jis labiausiai atitinka šiulaukinės Europos žmonių gyvenimo supratimą, užvaldo masių sielas ir niokoja poreikį siekti dvasinės kultūros. Dar viena kliūtis (ir ši mintis to meto lietuvių pasaulėžiūros kontekste yra gana originali) autorius laiko romantinį požiūrį į pasaulį. Pasak Sezemano, „intelektualinis įsijautimas iki begalybės išplečia ir praturtina individo dvasinę būtį: susiedamas jį su viso kito pasaulio gyvenimu, jis vis dėlto nepaliečia paties jo asmenybės branduolio, nekelia jam tokių reikalavimų ir neužkrauna jam tokios atsakomybės, kaip savitas, tikrai realus dvasinis gyvenimas“ (Sezemanas 1997: 40). Realios gyvenimo patirties galimybę filosofas mato gyvame bendravime su Kitu plačiąja šio žodžio prasme. Sugebėjimas suprasti kitų žmonių psichinį gyvenimą yra viena pagrindinių jo filosofijos temų. Šį sugebėjimą jis suvokia kaip mūsų intelektualinio ir moralinio vystymosi sąlygą. Nors mintys apie ypatingą Kito vaidmenį yra artimos Emmanuelio Levino kitybės filosofijai, vis tik galima tvirtinti, kad Sezemano išvada yra savarankiška, suformuluota jo paties fenomenologinių tyrinėjimų dėka (aptariamas straipsnis „Sokratas ir savęs pažinimo problema“ pirmą kartą buvo publikuotas 1931 m.).

Tautos įtakos pasaulinės kultūros formavimuisi problemą Sezemanas analizuoja vokiečių idealizmo – Johanno Gottliebo Fichte's ir Georgo Wilhelmo Friedricho Hegelio – idėjų apžvalgos kontekste. Šioje apžvalgoje autorius svarsto opiausias Europos kultūros problemas, pažymi gyvenimo standartizaciją įvairiose pasaulio šalyse, klausia, ar ši tendencija neprieštarauja atskirų tautų siekiams išsiskirti ir sukurti savitą kultūrą bei politinę, socialinę santvarką. Kaip atsakymą į šį klausimą Sezemanas pateikia Hegelio istorinės tautos koncepciją. Tai tauta, kuri siekia, kad jos kūryba įgautų universalią reikšmę, nes jos istorinis reikšmingumas priklauso nuo to, kaip ji dalyvauja pasaulinės kultūros kūryboje, ką įneša į bendrąjį kultūrinių vertybių lobyną. Sezemanas pabrėžia, kad dėl visos žmonijos laimės ir gerovės tauta neturi aukoti savo interesų, priešingai: „ji gali tarnauti bendrai kultūrai ir atlikti tinkamai savo uždavinį tikrai tvirtindama ir lavindama savo individualinę prigimtį, savo ypatingą dvasią bei gabumą. Iš tikrųjų žmonijos vienybė ir žmonijos laisvė (kultūra) nėra kažkas abstraktu, kas egzistuoja savarankiškai, kas prieštarauja atskirų tautų įvairumui, ir žmonijos kultūra visiškai nereikalinga visų žmonių ir tautų vienodumo bei lygumo. Ne, tikra kultūros vienybė suponuoja visuomet savo atskirų konkrečių pasireiškimų įvairybę ir gali būti realizuojama tik per šią įvairybę, jos padedama“ (Sezemanas 1997: 631–632). Autorius pripažįsta, kad skirtingų tautų kultūrose gali būti vienodų idėjų, kryptių ir tendencijų, vyraujančių moksle, mene ir kitose kultūros srityse, bet kiekviena tauta gali savitai šiuos reiškinis įgyvendinti ir tai lems kūrybos originalumą.

Stengdamasis paaiškinti, kaip istoriniame gyvenime tauta sujungia savo individualias vertybes su universaliosiomis kultūrinėmis vertybėmis, Sezemanas rašo apie pagrindines Fichte's kūrinio *Kalbos vokiečių tautai* idėjas. Gerai žinoma, jog šiuo kūriniu Fichte stengėsi pažadinti vokiečių tautos savimone ir jos vidines dvasines galias, kad ši galėtų įgyti nepriklausomybę. Sezemanas įsitikinęs, kad Fichte's mintys gali būti taikomos kiekvienai tautai. Daugiausia dėmesio reikėtų skirti tautinės kalbos išsaugojimui ir plėtojimui, nes joje kristalizuojasi dvasinis gyvenimas, išlaikomas ryšys su praeities kartomis ir reiškiasi savarankiškas aktyvumas, vyksta dorovinis, religinis auklėjimas. Fichte's ir Hegelio minčių aktualumą Sezemanas grindžia tuo, kad ir po karo pagarba atskirų tautų interesams reiškiami tik žodžiais. Tauta suprantama ne taip, kaip ją suprato vokiečių filosofai. Sezemanas primena, kad nacionalizmo pamatas yra pozityvus, kūrybinis pradai, meilė savo tautai, o ne neapykanta kitoms. Nuo kitų atsiribojusi tauta negali suprasti ir savęs, praranda jautrumą istorinei realybei, paskęsta žalinguose prietaruose bei iliuzijose, nebesugeba įgyvendinti savo istorinės užduoties. Nacionalizmą autorius vertina teigiamai, išvelgdamas jame tautinių kultūrų galią priešintis niveliacijos ir standartizacijos tendencijoms, bet primena ir apie jame glūdinčius provincialumo bei ribotumo pavojus. Norint sukurti visuotinai reikšmingas kultūros vertybes, reikia pažinti kitų kultūrų laimėjimus. „Suprasdami kitus, įsigilindami į jų išvidinį pasaulį, dalyvaudami vaizduotėje jų potyriuose, jausmuose, mintyse ir emocijose, mes išeinam iki tam tikro laipsnio iš savo aš siaurų ribų, išplečiam ir pagilnam savo vidų patyrimą ir, suteikdami tuo pačiu mąstymui bei vaizduotei gausingos medžiagos, duodam savo kūrybinėms jėgoms tinkamos progos pareikšti savo veiklumą ir aktingumą“ (Sezemanas 1997: 640). Autoriaus nuomone, mechaniškas svetimos kultūros mėgdžiojimas neduoda norimų rezultatų, siekiant adekvačiai įvertinti Kito privalumus, būtina jam jausti simpatiją. Kito pažinimas yra svarbus ir tam, kad pažintume bei teisingai įvertintume savo tautos kultūros privalumus, nes mes pažįstame save tik bendraudami su kitais ir stebėdami, kaip juos veikia mūsų poelgiai.

Sezemanas nemano, kad gyvybingos tautos tautiškas yra kažkas užbaigta ir griežtai apibrėžta, todėl ir tautinės kultūros puoselėjimo jis netapatina su tradicijos išsaugojimu. Priešingai, autorius išvelgia pavojų, kai manoma, kad liaudies menas arba kaimo gyventojų kalba gali būti laikoma norma, kurios turėtų laikytis naujoji dailė ir naujoji literatūra. Senoji kūryba gimė savomis aplinkybėmis ir savoje aplinkoje, tad nebūtinai atitinka dabarties poreikius. Sezemano žodžiais: „tiktai esamybei tarpininkaujant pati praeitis pasidarė prieinama mūsų supratimui. Vien tik atsidavę esamojo gyvenimo ritmui ir pasiėmę jo ypatingą vyksmo būdą, mes įgauname tą jautrumą, kuris mums leidžia surasti praeityje tai, kas sugeba iš naujo atgyti ir išsiskleisti dabarties aplinkybėmis“ (Sezemanas 1997: 621). Kultūros plėtotė yra organiškasis procesas ir ne viskas jame paklūsta racionalioms pastangoms, tikrajam originalumui dažnai yra būtina kitos kultūros įtaka. Siekiant sukurti savitą tautinę kultūrą, reikėtų vengti paviršutiniškumo, dirbtinumo, tautiškas falsifikavimo. Sezemanas kviečia rūpintis kūrybos kokybe, o ne puošti ją išoriniais tautiškas atributais.

Lietuvių kultūros likimu autorius rūpinosi ne vien teoriškai. 1938 m. straipsnyje „Praeities kultūros ir grožio apsauga“ jis primena Lietuvos valdžiai apie būtinybę „rūpintis, kad bent gražiausios ir istoriniu atžvilgiu reikšmingos Lietuvos vietos liktų nepaliestos, nes jos laiduoja gana gyvą kontaktą su praeitimi ir su istoriniu tautos gyvenimu“. Lyg šiandien toliau jis rašo: „Iki šiol, deja, šitas svarbus kultūrinis uždavinys pas mus beveik visiškai niekinamas. Ir estetiniai reikalai visuomet turi nusileisti grynai ekonominiams ir savanaudiškiems interesams“ (Sezemanas 1970: 406).

IŠVADOS

Sezemanas darbuose apie kultūrų savitumo problemas yra ir dabarties mąstytojams bei tautinės tapatybės puoselėtojams aktualių idėjų. Filosofas perspėja apie romantizmo ir perdėto konservatyvumo pavojus, kultūros puoselėjimo netapatina su kultūrinės tradicijos saugojimu, pabrėžia kultūros atvirumo, santykio su Kitu vertę. Nuo romantizmo laikų pripažintos Sezemanas kartojamos mintys apie specializaciją yra aktualios mąstantiems apie studijų reformas. Kvietimas pirmiausiai rūpintis išsilavinimo ir kūrybos gilumu gali papildyti įspėjimus apie „mažaraštę“ kultūrą bei „lėkštybę“.

Gauta 2008 10 30
Priimta 2009 06 01

Literatūra

1. Maceina, A. 1991. *Raštai*. T. I. Vilnius: Mintis.
2. Sezemanas, V. 1970. *Estetika*. Vilnius: Mintis.
3. Sezemanas, V. 1997. *Raštai*. T. 2. Vilnius: Mintis.
4. Šalkauskis, S. 1933. *Lietuvių tauta ir jos ugdymas*. Kaunas: Sakalo bendrovė.
5. Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius, F 122–131.
6. Карсавин, Л. П. 1993. *Философия истории*. С-Петербург: АО Комплект.
7. Карсавин, Л. П. 1994. *Малые сочинения*. С-Петербург: АО Алетейя.
8. Соловьев, В. С. 1989. *Сочинения в двух томах*. Т. 1. Москва: Правда.

RŪTA MARIJA VABALAITĖ

Vasily Sesemann's conception of originality of cultures

Summary

The article deals with the problems of individuality of national cultures, of the role of cultural relations in the enrichment of individual culture in Vasily Sesemann's (1884–1963) works. At the beginning of the 20th century, public attention was drawn to the discussion concerning the role of Lithuanian national culture as a mediator between East and West. Its initiators were the Lithuanian philosophers Stasys Šalkauskis and Antanas Maceina. In response to this discussion, Vasily Sesemann published two articles: "On the question of national culture" and "German idealism of the 19th century and the problem of nationality". In these articles, he considers the ideas of Šalkauskis and Maceina romantic and quite conservative and urges to make Lithuanian culture open to the values and most significant achievements of other national cultures.

Key words: nationality, the Other, variety of cultures, specialization, universality